

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-669-0-72>

**ARCHAEOLOGY OF THE CONTEMPORARY WORLD:
MATERIAL TRACES OF WAR IN UKRAINE AND THEIR STUDY**

**АРХЕОЛОГІЯ СУЧАСНОГО СВІТУ: МАТЕРІАЛЬНІ СЛІДИ
ВІЙНИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Kutsenko S. Yu.

*PhD in History,
Associate Professor of the Department
of World History and Teaching
Methods, Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University
Uman, Ukraine*

Куценко С. Ю.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
та методик навчання,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна*

Археологія сучасного світу є відносно новим міждисциплінарним напрямом, що сформувався на перетині археології, історії та соціальної антропології. Вона зосереджується на дослідженні матеріальної культури ХХ–ХХІ ст., зокрема архітектурних об'єктів, просторових меж розселення людей і специфічних ландшафтів новітнього часу, із застосуванням традиційних та допоміжних археологічних методів. У межах цього напрямку можуть аналізуватися й пам'ятки попередніх історичних періодів, якщо вони функціонують у сучасному середовищі та зазнають впливу реконструкцій, забудови чи військових подій. В українських умовах актуальність археології сучасного світу зумовлена воєнними діями, які спричинили руйнування архітектурних об'єктів і пам'яток культурної спадщини, викрадення мистецьких цінностей, втрати архівів і бібліотек, а також суттєві зміни у структурі населення через масове внутрішнє та зовнішнє переміщення людей. Ситуація вимагає комплексного підходу: фіксації руйнувань, аналізу змін ландшафтів, документування порушень культурного шару та оцінки ризиків для археологічних об'єктів. Важливим залишається регіональний аспект, адже можливості проведення польових досліджень істотно відрізняються залежно від безпекової ситуації – від територій, розташованих у тилкових районах, до зон активних бойових дій або тих, що перебувають у тимчасовій окупації. Це зумовлює перегляд методики польових робіт, посилення ролі моніторингу та використання цифрових способів фіксації матеріалу.

Археологія сучасного світу сформувалася як науковий напрям у другій половині ХХ ст. у контексті розширення предметного поля археологічних досліджень на матеріальну культуру новітнього часу.

Поступово до сфери археологічного аналізу почали залучати індустриальні об'єкти, міські простори, військову інфраструктуру, місця накопичення відходів та інші матеріальні свідчення сучасності. Значну роль у становленні цього напрямку відіграли дослідження матеріальної культури ХХ–ХХІ ст., зокрема пов'язані з вивченням повсякденного життя, індустриального середовища, тоталітарних режимів та місць примусового утримання. Водночас в Україні археологія сучасного світу лише формується як окремий дослідницький напрям і поки що представлена поодинокими працями на межі археології, історії та інших гуманітарних дисциплін.

Після 2014 р., унаслідок тимчасової окупації Криму та початку бойових дій на сході України, питання охорони культурної спадщини й археологічних пам'яток набули особливої актуальності. У перші роки війни фіксація руйнувань і документування пошкоджених об'єктів часто здійснювалися ситуативно, без чітких інструкцій і за обмежених ресурсів.

Складна ситуація склалася на території Криму, де українські наукові установи втратили доступ до значної частини археологічних пам'яток, музейних колекцій і об'єктів культурної спадщини, що унеможливило системний науковий моніторинг їхнього стану. Стан окремих пам'яток на півострові частково відображено у доповідях ЮНЕСКО про ситуацію в Автономній Республіці Крим, які фіксують їх збереження у межах міжнародного моніторингу [1].

На тимчасово окупованій території Криму російська влада здійснює трансформацію культурного простору, зокрема через масштабні будівельні роботи на території заповідника «Херсонес Таврійський», що супроводжувалися зміною ландшафту та переміщенням археологічних об'єктів, унаслідок чого втрачається частина наукової інформації. Водночас на окупованих територіях відбувається переосмислення історичного минулого, зокрема через відновлення радянських назв населених пунктів та посилення ідеологічного впливу в освітній сфері [2].

Після початку повномасштабної російської агресії 2022 р. руйнування культурної спадщини України набуло безпрецедентного масштабу. Війна спричинила значні зміни у матеріальному середовищі та повсякденному житті населення, що стало важливим об'єктом дослідження археології сучасного світу. Особливе значення мають міграційні процеси, пов'язані з вимушеним переміщенням населення, які супроводжуються трансформацією житлового простору та побутових практик.

Матеріальний вимір цих процесів проявляється у формуванні нових побутових умов, пов'язаних із проживанням у тимчасових центрах,

гуртожитках, модульних містечках або орендованому житлі, де предметне середовище часто формується за рахунок гуманітарної допомоги.

Другий тип вимушеної міграції пов'язаний із переміщенням населення з територій активних бойових дій та зруйнованих населених пунктів до відносно безпечних регіонів України. Такі переміщення відбувалися як у формі організованої евакуації, так і через самостійний виїзд громадян і суттєво вплинули на демографічну ситуацію та структуру населення держави. Концентрація внутрішньо переміщених осіб у відносно безпечних областях спричинила нерівномірний розподіл населення, зростання чисельності жителів у окремих містах і громадах та додаткове навантаження на місцеву інфраструктуру, освітні й медичні установи. У нових умовах переселенці поступово інтегруються в інші громади, що дає змогу досліджувати трансформації повсякденного життя в умовах війни.

У перші тижні повномасштабного вторгнення було зафіксовано численні випадки мародерства на окупованих територіях Київської, Сумської, Чернігівської та інших областей. У відкритих джерелах також повідомляється про некоректне використання викраденої побутової техніки, зокрема зміну її функціонального призначення або використання як джерела електронних компонентів для військового обладнання. Такі факти демонструють різне ставлення до предметів повсякденного вжитку: для місцевого населення вони є елементом звичного побуту, тоді як у воєнних умовах можуть набувати іншого функціонального значення.

Окремим напрямом археології сучасного світу є дослідження воєнно-фортифікаційних ландшафтів. В українських реаліях після 2014 р., а особливо з 2022 р., такі ландшафти набули значного поширення і стали об'єктом не лише військової фіксації, а й археологічного аналізу.

Окрему групу становлять місця масових поховань, виявлені після деокупації територій Київщини, Харківщини, Херсонщини та інших регіонів. Їх дослідження потребує комплексного документування із застосуванням археологічних методів, зокрема фіксації стратиграфії, картування траншей і поховальних ям, а також аналізу предметів, пов'язаних із бойовими позиціями. У цьому контексті воєнні ландшафти України постають не лише як свідчення сучасної війни, а й як об'єкти майбутнього археологічного дослідження, що поєднує методи польової археології, геоінформаційного аналізу та документування матеріальних залишків новітнього часу.

Археологія сучасного світу охоплює також дослідження повсякденного життя людини ХХ–ХХІ ст. У центрі уваги перебувають житлові будинки, господарські споруди, подвір'я, міські квартали та інші

елементи простору щоденного життя як у сільському, так і в міському середовищі. Важливими об'єктами є сучасна транспортна та прикордонна інфраструктура, модульні містечка для переселенців, а також занедбані чи перепрофільовані будівлі, які відображають процеси мобільності населення, трансформацію функцій територій і адаптацію суспільства до кризових умов.

В українських умовах археологія сучасного світу стала важливим напрямом у вивченні новітньої історії. У загальнотеоретичному плані вона охоплює соціальні, культурні та інші зміни в суспільстві на рубежі ХХ–ХХІ ст. Нині в Україні центральною проблемою цього напрямку є вплив воєнних дій на матеріальний простір держави та стан збереження культурної спадщини. Масштабні руйнування житлових будинків, інфраструктури, сакральних споруд і археологічних пам'яток, а також втрати та незаконне переміщення музейних колекцій змусили науковців системно фіксувати ці зміни. Йдеться не лише про фіксацію втрат об'єктів, які постраждали або можуть постраждати від війни, а й про створення їхніх цифрових копій за допомогою фотограмметрії, 3D-сканування та електронних архівів.

Література:

1. Глянько К. ЮНЕСКО не проявляє до кримських пам'яток в окупації жодного інтересу – юристка. Суспільне Крим. URL: <https://suspilne.media/crimea/551499-unesko-ne-proavlae-do-krimskih-pamatok-v-okupacii-zodnogo-interesu-uristka/> (дата звернення: 20.02.2026).
2. Заблоцька О. Росіяни пошкодили Херсонес Таврійський, звівши на його території новобуд. Суспільне культура. URL: <https://suspilne.media/culture/777253-rosiani-povnistu-znisili-hersones-tavrijskij-na-jogo-misci-zveli-novobud/> (дата звернення: 22.02.2026).